

DR. P. KARVELIO „PRO MEMORIA“ PASKUTINĖS NEPRIKLAUSOMOS LIETUVOS DIENOS

„Akiračiai“, 1980 m. lapkritis, Nr. 10, p. 4–5

Pirmomis birželio dienomis pasirodė garsioji rusų nota, kame mes kaltinami buvome, kad bolševikų įgulų narius pavogdavę ir naudoję špionažo tikslams. Nota labai visus nustebino. Ligi šiolei Lietuva buvo traktuojama, kaip didžiausia Sovietų draugė. Kaip mums aiškino Natkevičius, mūsų pasiuntinys Maskvoje, buvo visur sodinamas ir priimamas greta Sulenbergo, vokiečių ambasadoriaus.

Nota Lietuvoje sukėlė daug kalbų, bet kad kas iš karto būtų tikėjęs, kad tai jau pradžia Lietuvos Nepriklausomybės galo, tokių neteko girdėti, bet politiniuose pasitarimuose aiškiai formuluota nebuvo. Lietuvos politinės padėties svarumas atrodė vidaus reikaluose. Merkio kabinetas vis labiau ir labiau atrodė apvylęs ir nepateisinęs lūkesčių. Merkys savo energiją buvo nukreipęs likviduoti Raštikį ir kaip nors savo poziciją sustiprinti tautininkų sferose. Kad jis nebuvo tautininkų pirmininkas, tai, atrodo, sudarydavo daug sunkumų ir jo ambicijų slėgė. Voldemarininkai atrodo stovėjo prieš perversmą arba bent taip valdžios sferos manė. Ašies, t. y. katalikų ir liaudininkų Merkio politika visiškai nepatenkino. Atrodė, kad ašies ministrai yra tik figos lapai pridengti tautininkų diktatūriniam režimui, kuris ne tik nesikeitė, bet iš lengvo grįžo į senas pozicijas. Visos pastangos eiti prie konsolidacijos iš esmės, sulyginti visus valstybės traktavime, eidavo niekais. Daug kartumo įnešė savivaldybių rinkimai, kuriuos Skučas pravedė senu apgaulės ir teroro būdu, net nepainformuodamas kabineto apie rinkimų paskelbimą. Smetona kietai laikėsi savo iš seno užimtos pozicijos: jeigu ir nieko nedaryti, tai bent neleisti kitiems

daryti. Jokio pakeitimo aukštesnėse vietose negalėdavo niekas daryti dėl Smetonos užsispyrimo. Skučas, atrodo, norėjo Merkį pralenkti pataikavime ir Smetonos asmeninio režimo išlaikyme. Nei spaudos reikalas, nei visuomenės organizacija nejudėjo iš vietos.

Suprantama, kad ašies sferose ne kartą buvo keliami, ar ne laikas išeiti iš valdžios, nes ir mažiausios savo politinės linijos ašis negalėdavo praveisti. Buvo vis laukiama „lemiamų pasikalbėjimų“ su Merkiu, kuris turėjo išaiškinti padėtį ir tolimesnio bendradarbiavimo galimumą. Nusivylimas katalikų sferose, ypač po Raštikio likvidacijos, buvo nepaprastai didelis. Liaudininkuose buvo kiek mažesnis, nes šie skaitė, kad Vitkauskas yra jų žmogus ir galės Raštikio liniją tęsti. Be to, liaudininkai per Tamošaitį turėjo artimesnių santykių su Skuču ir tikėjosi jo politiką išeisiant daugiau į naudą, negu kad katalikai, kurie Skučą skaitė pavojingu karjeristu, Smetonos pataikūnu, kuris aiškiai gretinosi į Ministerius Pirmininkus ir kurio suprasti niekas nepajėgė, ko jis iš tikrųjų nori.

Tuo būdu sovietų nota atėjo didžiausio nusivylimo visa konsolidacijos politika metu. Reakcija tuo būdu ir buvo silpna, nes niekas tikrosios padėties ir nežinojo.

Aš gavau iš ašies pakvietimą bene birželio 12 d. 10 val. atvykti į Matulionio butą į ašies pasitarimą dalyvaujant ašies Ministeriams.

Į posėdį nuvykau. Merkys jau buvo grįžęs ar turėjo grįžti iš Maskvos. Posėdyje pranešimą padarė Bizauskas. Jis nurodė, kad padėtis toli gražu nėra tokia paprasta, kaip mūsų spauda ir visuomenė vertina. Merkys buvęs, vos įvažiavus į Sovietų teritoriją, iškrėstas, vagone, kur jis važiavęs su aukštais Sovietų karininkais. Tie nusidavę, jog jo nepažįsta, nors jie buvę Merkio priimti Lietuvoje ir tikrovėje jį gerai pažinojo.

Maskvoje sutikimas buvęs šaltas. Nusivežti Merkio smulkūs įrodymai su fotografijomis, kad notoje minimi kariai buvę dezertyrai, Molotovą tik erzinę. Molotovas į visus Merkio argumentus atsakęs: „*ja vsio taki vam neveriu*“ ir pažymėjęs, kad nejaugi Merkys nesupranta „*čto dielo idiot zdies ne o malenkoi litve*“. Išvada Bizausko buvo, kad

reikalinga skubiai daryti kabineto krizę, kad tie asmenys, kurie sovietams odioziški, turi išeiti, kad visa politika turi dar labiau palinkti į sovietų pusę. Šis Bizausko nusistatymas, kiek pasiginčijus buvo ir priimtas, pavedant Bizauskui pasikalbėti su Merkiu ir pasiūlyti kabinetui atsistatydinti, nieko nelaukiant, nes ir taip jokios bendradarbiavimo atmosferos nebuvo. Kaip kandidatas buvo minimas Raštikis, ypač kad dėl jo rusai, atrodė, apgailestavo, kam jis pasitraukęs. Buvęs net taip statomas klausimas, ar ne už tai Raštikis pašalintas, kad jis paruošęs sutartį su Maskva.

Ketvirtadienį ar net trečiadienio vakare (VI-13 ar 12) buvo pas Smetoną šiuo reikalu posėdis. Merkys, kaip mus Ministeriai informavo, buvo tos nuomonės, kad čia viskas mažmožiai ir kad jam pavyks visus sunkumus pašalinti. Posėdyje buvo dramatiškų epizodų. Merkiio informacijos prieštaravo žinioms, kurias turėjo Užsienio Reikalų Ministerija iš Urbšio, kuris prieš kelias dienas neva buvo į pagalbą nuvykęs į Maskvą ir ten dar palikęs. Merkys norėjo kai kuriuos dalykus nusišlėpti, ypač sau naudingai atvaizduoti pasitarimo Maskvoje davinį. Bizauskas buvo priverstas išsitraukęs iš kišenės Urbšio telegramą iš Maskvos perskaityti, kurios turinys buvo aliarmojuantis. Ten buvo rekomenduojama kaip galint greičiau sudaryti naują vyriausybę. Visų tų ginčų pasėkoje kabinetas Smetonai pirmininkaujant nutarė kabineto krizio nedaryti. Labai aktingai ir griežtai prieš šį dalyką pasisakęs tik vienas Bizauskas.

Kada penktadienį po pietų Bortkevičienės bute vėl įvyko ašies posėdis su ministeriais dalyvaujant ir dr. Griniui, buvo dar kartą visa nuodugnai apsvastyta ir išklaudyti ministerių pranešimai. Posėdyje dalyvavo Ministeriai Bizauskas, Masiliūnas, Audėnas, Tamošaitis, iš liaudininkų Toliušis, Žalkauskas ir Grinius. Iš katalikų Bistras, Matulionis, Dielininkaitis ir aš. Iš liaudininkų vėliau atvykęs rodos dalyvavo dar Paramskas.

Bizauskas nurodė pirmiausia, kad jam intikinti Merkį, jog reikalingas kabineto krizis, nepavyko. Nepavyko įtikinti ir Smetonos.

Padėtis yra dar pablogėjusi, nes iš Urbšio turima žinių, kad gali būti ultimatyvių reikalavimų.

Išsikalbėta visų gana plačiai. Mano ir Tamošaičio buvo iškelta mintis, ar nebandyti statyti ant vokiečių kozerio mūsų likimą. Dauguma aiškiai buvo už tai, kad reikalinga ieškoti būdų patenkinti rusus ir negalima jų erzinti bet koku vokiškumu. Visų nusistebėjimą kėlė Merkio laikysena. Atrodė, kad tikrai blogos valios esama. Buvo nutarta, kad ašies Ministeriai turi įteikti kolektyvų atsistatydinimą ir tuo būdu padaryti Merkio kabinetui neišvengiamą galą. Tamošaitis buvo prašytas pasikalbėti su kariuomenės vadu ir jį painformuoti. Kadangi Merkys buvo iš Kauno išvažiavęs į savo ūkį, kad jam nuolat nekaltų apie skubų krizio reikalą, kad ministeriai užaliarmuotų kabineto kanceliariją, Merkį tuojau surasti ir padaryti ekstra kabineto posėdį. Tuo nutarimu išsiskirstėme ir daugiau ašia jau nebuvo susirinkusi. Aš, matydamas, kad padėtis komplikuojasi, telegrafavau Stulginskiui, kad jis skubiai atvyktų į Kauną.

Jokių vaisių nedavė ašies ministerių žygiai pas Merkį ir šiuo atveju nors ir laikas buvo trumpas. Taip su Merkiu nesitariant ir prašant Prezidento paskirti nepaprastą kabineto posėdį, buvo susilaukta iš Maskvos ultimatas.

Atėjo kritiška birželio mėn. 16 d. apie pietus, paskambinus Užsienio Reikalų Ministerijon p. Norkaičiui, sužinojau, kad rusai perėjo sieną ir kad žinomas ultimatas mūsų valdžios jau priimtas. Vėliau sužinojau, kad kabinetas atsistatydina, bet viskas jau per vėlu. Nuotaika darosi be galo prislėgta. Pasklido pirmieji gandai, kad Smetona išvažiavo iš Kauno. Visos tikrovės dar niekas nežinojo. Apie antrą valandą po piet kai kurie pradėjo bėgti iš Kauno. Apie 5 val. vakaro pasirodė pirmieji bolševikų tankai ir į Kauno aerodromą pradėjo leistis pirmieji rusų orlaiviai. Inspūdis buvo klaikus. Visas režimas vienu ypu pasirodė sugniužęs ir subiręs. Policija nebeveikė. Abiem Laisvės Alėjos pusėm išsirikiavo ilgios smalsuolių eilės. Žydai pirmieji pradėjo sveikinti pravažiuojančius raudonarmiečius. Į gatves išsipylė visai

kita publika negu paprastai. Daug kas susirūpinusiu veidu skubiai žingsniavo pilnas nerimo dėl rytojaus. Taip prasidėjo ir vyko Lietuvos Nepriklausomybės laidotuvės.

Iš Vilniaus pranešė, kad bolševikai, nelaukdami ultimatumo termino apšaudė mūsų sargybas ties Gudagojumi, užmušė sargybos viršininką ir vieną sargybinių. Tai buvo visas pasipriešinimas ir pirmos prasidedančios okupacijos aukos.

Apie 6 val. nuvykęs namo, radau prie aerodromo didžiausią judėjimą. Visur buvo pilna bolševikų. Visas sargybas pradėjo užimti ir eiti bolševikai. Apie 8 val. vakaro sugrižau į Kauną, kame išbuvaugiu ligi pusiau antros v. nakties į sekmadienį. Juo tolyn, vaizdas darėsi klaikešnis. Prie atskirų bolševikų sargybų prasidėjo mitingėliai. Daug girtų ir apygirčių pasirodė gatvėse. Naktį pasigirsdavo girtų šūkavimai ir jų kirkinamų merginų balsai. Jokios tvarkos ir jokios valdžios nebuvu jausti. Policija vietomis ėjo sargybas, vietomis buvo apleidusi, bet visur buvo tik pasyvi stebėtoja. Aplankęs pažįstamus ir pasikalbėjęs apie įvykius, niekur nieko džiugaus negirdėjau. Vėlai naktį pasisamdęs vežiką grįžau namo. Ilgoje kelionėje politikavome su vežėju. Pasakojo, bolševikai atneš tik nelaimę ir skurdą kraštui. Džiaugėsi vien žydai, kurie bijojo vokiečių. Pritariančių bolševikams jo draugų tarpe nesą.

Rytojaus dieną susitikom su Stulginskiu apie 10 val. ties Jėzuitų bažnyčia. Eidami pro prezidentūrą pamatėm, kad valstybinės vėliavos nebuvu pakelta, reiškia Smetona iš Prezidentūros tikrai išvykęs. Atėjęs į Laisvės Alėjos 48, ponas Stulginskis susiskambino su Bizausku, iš kurio patyrė, kad Smetona yra pabėgęs į Vokietiją ir perėjęs šią naktį sieną, kad apie tai bus paskelbta viešai, kad Skučas su Povilaičiu yra uždaryti karo kalėjime, kad Galvanauskas su gen. Kelpša buvu nuvykę į Eitkūnus perkalbėti Smetoną grįžti atgal, kad jiems nepavykę, kad Merkys einąs Prezidento pareigas ir kad iš Maskvos yra atvykęs Dekanozovas, su kuriuo bus vedamos derybos, kaip sudaryti valdžią. Vėliau buvu patirta, kad Raštikio kandidatūra atrodo rusams

jau nepriimtina. Derybos su Dekanozovu turėjo prasidėti apie pietus (12 val.). Pasvarstę su Stulginskiu gautas žinias ir negalėdami greitomis nieko daugiau sugauti, sutarėme, kad būtų gerai Stulginskiui su dr. Griniu tuojau nuvykti pas Merkį pasiinformuoti. Papasakojus Stulginskiui visą reikalo raidą, buvo sutikta, kad yra rimto pagrindo bijotis, kad Merkio tolimesnis buvimas gali apsunkinti derybų eigą, nes jis buvo aiškiai „*persona ingrata*“ rusams. Griniui sutikus nuvažiuoti, Stulginskis susitarė su Merkiu. Esant dar trupučiui laiko ligi Merkio priėmimo, Stulginskis nuvyko pasiinformuoti pas Bizauską, kuris jau buvo ministerių kabinete. Pas mane, likusį laukti Laisvės Al. 48, atvyko dr. Dielininkaitis, kuris patvirtino Smetonos pabėgimą, pranešdamas ir kai kurias detales.

Grįžus Stulginskiui ir Griniui pasirodė, kad Merkys užmezgęs kontaktą su Dekanozovu ir todėl jo pasitraukimas būtų derybų užvilkinimas, kas nepageidautina. Kad Merkio dabar pakeisti negalima, nes per vėlu, tos pačios nuomonės buvo ir Bizauskas.

Esant labai įtemptai nuotaikai, likome laukti Merkio su Dekanozovu pasikalbėjimo rezultatų. Apie 13 val. sužinojom iš Bizausko, kad Dekanozovas, patyręs, kad Smetona tikrai pabėgo, kalbėtis su Merkiu atsisakė, sakydamas, turi laukti naujų instrukcijų iš Maskvos. Ta žinia kaip perkūno smūgis visus pritrenkė. Atrodė, kad valstybė liko be valdžios, be jokios vadovybės ir pačių rankomis atidaromas kelias iš karto pastatyti rusų komisarų. Atėjo žinių apie 9 pulko iš Marijampolės pajudėjimą į vokiečių pasienį, neva Smetonos ginti. Sustabdant pulko tolimesnį žygiavimą ties Rudžių giraitė, įvykę labai skaudžių incidentų. Kareiviai laužė ginklus, karininkai verkė, prasidėjo dezeravimas ir pulko turto naikinimas.

Prislėgti visų tų įvykių apie 5 val. sužinojome, kad atvykęs pas Merkį Dekanozovas padiktavo Paleckio kabinetą. Šiek tiek visi atsiduso, kad bent ne iš karto rusų komisarai.

Prieš sudarant Paleckio kabinetą, Pozdniakovas pareikalavo, kad jam būtų duota galimybė insitinkinti, ar tikrai Skučas ir Povilaitis

suimti. Tuo tikslu jis asmeniškai buvo nuvykęs į karo kalėjimą savo akim pamatyti suimtųjų.

Ir taip 1940 m. birželio 16 d. 17 val. pasirašius Merkiui Paleckio paskyrimo aktą, tylomis, esant Kauno gatvėms pilnoms žmonių, stebinančių žygiuojančią sovietų kariuomenę, buvo išspręstas Lietuvos nepriklausomybės likimas.

Tauta net nepajuto, kad jai buvo uždėti pančiai. Niekas nepakėlė balso, niekas net mažiausio protesto nepareiškė. Istorinė šio įvykio reikšmė liko neįvertinta ir nepergyventa.